

BOEKBEOORDELINGEN

DR. H. BONGER: *Het humanisme in de 16e eeuw*. Voordrachten gehouden voor de Gelderse leergangen te Arnhem no. 15. J. B. Wolters, Groningen 1966. 28 blz. f 2,90.

Drie stromingen komen in deze voordracht aan de orde: Renaissance, Reformatie, Humanisme, stromingen die Bonger ieder afzonderlijk, in hun verband, in overeenstemming en tegengesteldheid overziet en in een summier maar goed samenhangend betoog verwerkt. Door de gehele voordracht heen is de vraag naar de religiositeit centraal gesteld. Was het (Italiaanse) humanisme a- of anti-godsdienstig? De 18e en 19e eeuwse opvattingen, waarin de humanisten „een soort vrijdenkersrepubliek vormden, die zich vrolijk maakte over de viri obscuro, de scholastische Dunkelmänner”, hebben „voorgoed afgedaan”. De humanisten in Italië en na hen in Frankrijk, Duitsland, Engeland en de Nederlanden, hebben de kerkleer onaangetast gelaten en zijn naast die leer ernstig bezig geweest met religieuze vraagstukken. Het humanitas-ideaal is een opvoedingsideaal. De grootste gaven van de mens zijn zijn denkvermogen en zijn taal, een zienswijze die zich in latere eeuwen heeft gehandhaafd. De belangrijkste Duitse en Nederlandse humanist en worden besproken: Wimpfeling, Reuchlin, Von Hutten – Agricola met de Moderne Devotie, Erasmus. Interessant is wat Bonger zegt over tweeërlei Reformatie: de z.i. a- en anti-humanistische taal van Luther, Zwingli en Calvijn; de vrijzinnige, spiritualistische, naar het mystieke neigende tak die in Zwitserland, Duitsland, Nederland en Polen grote invloed heeft verkregen en waaruit de eis der verdraagzaamheid is gesteld. Dat de voordracht sluit met een ode aan Coornhert, de typische 16e eeuwse humanist, viel te verwachten. Hij wordt op een lijn gesteld met de Italiaanse „uomini universali”, een eerbetuiging, waarvoor deze bescheiden Nederlander vermoedelijk teruggeschrokken zou zijn. Een voordracht die veel bekends, maar ook veel nieuws geeft.

VAN DER V.

E. VAN LAAR, *Hoop op gerechtigheid*. Uitgave van het gemeentearchief Arnhem 1966. 111 blz. f 4,25.

Hoop op gerechtigheid is de naam van een in 1869 in Arnhem opgerichte algemene arbeidersvereniging. De naam is overgedragen op een doctoraal-scriptie, geschreven in opdracht van wijlen Prof. Dr. C. D. J. Brandt te Utrecht en waarin arbeidersleven en organisatie-activiteiten in Arnhem beschreven worden gedurende de tweede helft van de negentiende eeuw. Het gemeentearchief gaf deze scriptie uit. Vermoedelijk als zodanig en in deze combinatie een weinig voorkomend verschijnsel, voor het Arnhemse gemeentearchief echter het eerste „in een lange reeks”, naar men hoopt. Sinds jaren nl. verzamelen studenten in dit archief materiaal voor het samenstellen van kandidaats- en doctoraalscripties, waarin episoden uit Arnhems verre en recente verleden werden behandeld. Aldus kwam het archief in het bezit van een vrij groot aantal kleine, veelal belangrijke ge-

schriften, waarvan nu het eerste in druk verschijnt.

Het werk van Van Laar heeft, zoals hierboven blijkt, weinig affiniteit met het onderwijs. Het geeft in hoofdstuk II De arbeiders een gedetailleerd overzicht van veel sociale ellende, in hoofdstuk III De organisaties, van veel sociale strijd. „Onderwijs” komt in hoofdstuk II slechts zijdelings aan de orde, in § 8: De ontwikkeling van de arbeiders en in § 11: Kinderarbeid. In § 8 geeft Van Laar enkele cijfers over schoolbezoek: in 1875 b.v. blijken van de 5383 kinderen tussen 6 en 12 jaar er 1479 of 27,48% van alle onderwijs verstoken te zijn; in § 11 deelt hij o.a. mee, dat in 1855 onder de 101 „arbeidskrachten” op een steenfabriek vielen 18 jongens en 8 meisjes jonger dan 10 jaar, dat in datzelfde jaar in de sigarenindustrie werkten 36 jongens van 7 t/m 13 jaar en 32 volwassenen. Het causaal verband tussen het absolute schoolverzuim en de fabrieksarbeid is zonder meer duidelijk. Buiten lager onderwijs was er enige vakopleiding; in 1874 werd een ambachtsschool geopend.

Het gaat ons echter meer om het verschijnsel dan om de inhoud. Wie zich bezig houdt met de historiografie van het vaderlandse schoolwezen, in welke vorm dan ook, stuit onophoudelijk op kennishiaten, terwijl vaak het gegronde vermoeden bestaat dat de ontbeerde gegevens „ergens” aanwezig zijn. Alleen: waar? Het is o.a. daarom dat we vroeger gepleit hebben voor samenwerking tussen het historici en beoefenaren der historische pedagogiek (zie Paedagogische Studiën 1966, blz. 304 met de reactie van Noordam, blz. 545). In rijks-, provinciale en gemeentearchieven, in verenigingsarchieven, schoolbladen, tijdschriften en elders ligt veel onbekend of onvoldoende bekend materiaal verborgen.

Daarom zou het o.i. overweging verdienen onze pedagogiekstudenten enigermate bekend te maken met methode en middelen van archiefonderzoek. Enkele colleges zijn vermoedelijk voldoende. Dat zou de weg kunnen effenen voor vruchtbare contacten vooral met historici en sociologen. In deze zin moeten we als pedagogen het initiatief van het Arnhemse gemeentearchief waarderen: als voorbeeld voor meer gemeenten, ook op ons terrein.

v. d. v.

De drie eerste nummers van de twaalfde jaargang van het Tijdschrift voor Opvoedkunde bevatten verschillende interessante artikels. De auteurs zijn thans zonder uitzondering Vlamingen.

We noemen eerst enkele vervolgartikels. C. Martens schrijft over: Het functioneel leren bij J. F. Herbart. Inderdaad wordt er vooral in de jaren van zijn praktische arbeid als preceptor bij de familie Steiger heel wat gevonden dat erop wijst „hoe goed Herbart zich er van bewust was dat er ook buiten het onderwijs veel geleerd wordt en dat de functie van het onderwijs slechts een aanvullende is”. Toch doet men goed deze stelling met een korreltje zout te nemen. Hoe verder de auteur Herbart in zijn oeuvre volgt, hoe sterker naast, maar ook tegenover het functionele leren het intentionele leren naar voren treedt, zeker in het derde artikel, waar Herbart's Allgemeine Pädagogik wordt besproken. Martens zal zijn beschouwingen in de volgende nummers voortzetten.

W. Leirman behandelt: Inhoud en methodiek van een zelfstandige volwassenvorming, een studie op basis van F. Pöggeler: Methoden der Erwach-senenbildung en Inhalte der Erwachsenenbildung. Een moeilijk terrein, maar waarvan de bewerking in toenemende mate actueel wordt. Wij hebben de indruk dat Pöggeler zijn stof grondig beheerst. Lezing van beide werken kan worden aanbevolen aan allen die zich in Nederland voor sociaal-cultureel vormingswerk met volwassenen interesseren.

C. de Keyser houdt zich intensief bezig met de West-europese vergelijkende opvoedkunde: Object en methode van de comparatieve pedagogiek. Hij geeft bijdragen uit de negentiende eeuw, eerst Franse studies, daarna Duitse, die beide, zoals steeds met takken van wetenschap in opkomst het geval is, talloze onbekende gegevens bevatten, doch nimmer de uitgangspunten: object en methode, uit het oog verliezen. Aan het slot telkens uitvoerige bibliografische aantekeningen.

Dan is er voorts een artikel van A. de Block over een onderwerp dat ook in Nederland veel aandacht vraagt en geniet: Het vormen van goede leerattributen een kritisch artikel van Edith Cardoen: Humaniteit en natuurwetenschappelijk denken in het werk van Th. Litt, waarbij Litt de oplossing zoekt in het „und” – hij erkent en pleit voor de noodzaak van een synthese tussen literair-historische en mathematisch-natuurwetenschappelijke vorming, en een artikel van A. Marcoen, waarin hij zoekt naar: Een pedagogisch moment in de relatie tussen grootouders en kleinkinderen, „uitgaande van het fenomeen van de over het verleden vertellende bejaarde grootvader of grootmoeder aan de geboeid luisterende kleinkinderen”, de ontmoeting dus tussen verleden en toekomst.

VAN DER V.